

COMUNICACIÓ

Conrad Vilanou (Universitat de Barcelona): *Memòria i pedagogia. Educar contra Auschwitz*

És ben sabut que la memòria –considerada com a categoria antropològica– va ser bandejada per la cosmovisió moderna, poc amant de les raons històriques. Per això, últimament s’ha procedit a la reivindicació d’una “raó anamnètica” que genera un al·legat a favor d’una *cultura de la memòria*, és a dir, d’una cultura que pretén rescatar de l’oblit la tradició cultural que s’inicia a Jerusalem. Justament l’any 1989 Metz va publicar en un llibre homenatge dedicat a Habermas un petit treball titulat “La raó anamnètica” que el pensador alemany va distingir com la col·laboració que més li va impactar i li va donar a pensar. De fet, i arran d’aquell treball, Habermas va reconèixer que Metz tenia raó, és a dir, que els grans temes de la filosofia (el temps, la historicitat, la finitud, la subjectivitat, l’autonomia, l’emancipació, la praxi política, la dignitat humana, etc.) no són conceptes grecs sinó que els devem a Israel¹.

Altrament, el tema de la *Shoah* posseeix una gran força pedagògica, fins al punt que durant els darrers anys s’ha generat una important literatura que ha considerat Auschwitz un referent ineludible per a l’educació contemporània². De fet, aquesta

1. METZ, J. B., *Por una cultura de la memoria*. Barcelona: Anthropos, 1999.

2. El tema d’Auschwitz ha generat una rica literatura pedagògica entre la què citem les següents obres: MÈLICH, J. C., *La lliçó d’Auschwitz*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2001 [Versió castellana: *La lección de Auschwitz*. Barcelona: Herder, 2004]; BÀRCENA ORBE, F., *La Esfinge muda: el aprendizaje del dolor después de Auschwitz*. Barcelona: Anthropos, 2001; PLANELLA, J., “L’anihilació de la corporalitat de l’altre. Reflexions entorn a l’estètica de l’horror a Auschwitz”, a *L’altre, un referent de la pedagogia estètica. Seminari Iduna*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000, pp. 105-114; PLANELLA, C. i VILANOU, C., “Edith Stein i la pedagogia de la Shoah”, a *Pedagogia*

producció pedagògica ha abordat d'una o altra manera la tragèdia de la Segona Guerra Mundial i, molt especialment, l'holocaust (sacrifici en hebreu) del poble jueu amb la mort en els camps d'extermini i en les marxes de la mort de milers i milers de víctimes innocents, en especial, ancians, dones i infants. En realitat, aquest fet no ens ha de fer perdre tampoc la memòria d'aquells altres col·lectius que, com ara els gitanos, els homosexuals, els testimonis de Jehovà, els opositors al nazisme, els malalts mentals, etc. també van ser perseguits i conduïts fins als forns crematoris. I això més encara quan l'any 2005 es van complir seixanta anys de la fi d'aquell malson amb el descobriment per les tropes aliades –sobretot les soviètiques en el front de l'Est, quan el 27 de gener de 1945 van arribar a Auschwitz–³ dels camps d'extermini (*Lagers*) que van treure a la llum un món d'horror i barbàrie sense precedents en la història de la humanitat.

del segle XX en femení. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2000, pp. 57-83; MATE, R., *Memoria de Auschwitz. Actualidad moral y política*. Madrid: Trotta, 2003.

3. Aquesta data del 27 de gener ha estat triada per recordar les víctimes de la *Shoah*, efemèrides que tot fa pensar que es fixarà d'una manera definitiva en el nostre calendari de la memòria històrica. Enguany (27 de gener de 2007) han estat més d'una vintena de països europeus els que han commemorat el Dia Internacional de les Víctimes de l'Holocaust, per bé que en alguns casos la data s'ha traslladat per raons justificades: Alemanya (27 de gener i 9 de novembre, nit dels cristalls trencats-*Kristallnacht*), Àustria (5 de maig, data de l'alliberament de Mauthausen), Bèlgica, Bulgària (10 de març, atès que aquell dia de l'any 1943 van ser alliberats 20.000 jueus), Croàcia, Dinamarca, Eslovàquia, Estònia, Finlàndia, França, Grècia, Holanda, Hongria, Itàlia, Letònia, Liechtenstein, Luxemburg, Noruega, Polònia, Regne Unit, Romania, Suïssa i Txèquia. A casa nostra, es va celebrar un acte el divendres 26 de gener de 2007, al Palau Robert de Barcelona, organitzat per la Direcció General de la Memòria Democràtica que depèn del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat de Catalunya, i que va comptar amb la participació d'Alberto Spektorowski, professor de Teoria Política de la Universitat de Tel Aviv, un testimoni de la *Shoah* i un testimoni català republicà, deportats als camps nazis.

Al seu torn, la pedagogia de la *Shoah* troba en l'obra d'Adorno un clar punt de referència, en destacar que el principal objectiu de l'educació després de 1945 és evitar que Auschwitz torni a esdevenir una realitat en el futur⁴. Ara bé, la pedagogia de la *Shoah* no es limita a reflexionar sobre com cal educar després d'Auschwitz, sinó que assumeix un compromís radical des del moment que educar després d'Auschwitz implica educar contra Auschwitz i, per extensió, amb tot el que aquest nom simbolitza. “Des dels temps d'Auschwitz no ha passat res que invalidés Auschwitz, que negués Auschwitz... A l'holocaust mai no s'hi podia al·ludir en passat”, va dir l'escriptor hongarès Imre Kertész quan el desembre de 2002 recollia el Premi Nobel de Literatura.

Justament, l'any 2006 va aparèixer una obra plena de significació com el *Diari* de Petr Ginz que, a través dels ulls d'un adolescent, palesa amb cruesa el destí tràgic del poble jueu⁵. Fins fa poc aquest diari va quedar oblidat en una vella casa del barri antic de Praga i, per una sèrie de casualitats, es va localitzar en època recent. Encara que la mare de Petr era ària, el pare era jueu i les disposicions nazis prescrivien que aquestes famílies mixtes –que van ser prohibides per les famoses lleis de Nuremberg, promulgades l'any 1935, per tal de deixar al Reich com un territori *judenrein*, això és, sense jueus– podien viure normalment amb els seus fills fins que aquests arribessin als catorze anys, moment en què assolien la condició de jueus. Tanmateix, la *Shoah* –que va suposar la desaparició d'Europa de la cultura *jiddish*– constitueix el prototipus d'una mortaldat única que recorda i exemplifica moltes altres tragèdies esdevingudes en la història contemporània.

En complir aquella edat, el jove Petr –nascut l'1 de febrer de 1928– va ser traslladat al gueto de Terezín, a 65 Km al nord de Praga, una antiga fortalesa que a partir de febrer de 1942 es va convertir en un barri jueu tancat, en un veritable camp de concentració, per bé que l'any 1944 va ser beneït pel delegat de

4. ADORNO, Th., *Educación para la Emancipación*. Madrid: Morata, 1998.

5. GINZ, Petr. *Diari de Praga (1941-1942)*. Edició a cura de Chava Pressburger. Traducció de Kepa Uhart. Barcelona: Quaderns Crema, 2006.

la Creu Roja Maurice Rossel que va elaborar un informe favorable. El 28 de setembre de 1944, Petr Ginz va ser deportat a Auschwitz, on va morir assassinat pel terror i la desraó del nazisme⁶. Recordem amb Hannah Arendt que l'estratègia nazi en relació el poble jueu va seguir una política que va contemplar tres fases ben diferenciades: l'expulsió en un primer moment; més tard a partir de 1939 una política de concentració en guetos, que va comptar amb la col·laboració tàcita dels dirigents jueus en la destrucció del seu propi poble i, finalment, la Solució Final⁷.

Quan l'impacte de la lectura del *Diari* de Petr Ginz era encara ben viu, ens va arribar a les mans el llibre de Jean-François Forges

6. Justament durant la primavera de 2007 s'ha pogut veure a La Pedrera de Barcelona l'exposició *La música i el III Reich. De Bayreuth a Terezin*, promoguda per la Fundació de la Caixa Catalunya, i que anteriorment fou presentada a la Cité de la Musique de París a la tardor de 2002. De la mateixa manera que el nazisme va fer amb l'educació i la cultura, la música va experimentar un procés de germanització que va restar al servei de la propaganda política. No debades, i després de menysprear l'art degenerat (*Entartete Kunst*), el Reich va utilitzar l'arquitectura amb Albert Speer i la música, amb l'exaltació de Beethoven, Wagner i Bruckner, sense oblidar Richard Strauss i Carl Orff, per fonamentar la seva estètica d'ordre, autoritat i jerarquia. Altrament, la música va ser un acompanyant dels deportats que quan sortien i entraven als camps (*Lagers*) escoltaven les marxes d'unes orquestres improvisades que havien d'exaltar els ànims dels empresonats. A banda del paper que va exercir la música en els camps –acompanyava la benvinguda dels deportats, execucions públiques, la vida quotidiana– convé recordar que molts compositors van ser conduïts a la ciutat de Terezin, el camp model que en realitat –com en el cas de Petr Ginz– significava l'avantsala de la mort. A Terezin es van estrenar obres de compositors com ara Hans Krása, Pavel Haas, Gideon Klein o Viktor Ullman que, pocs dies després de la visita de la Creu Roja, van ser deportats a Auschwitz. Recuperar, doncs, el llegat d'aquests músics que van passar per Terezin constitueix a hores d'ara un deute pendent de justícia històrica.

7. A banda de remarcar que Hanna Arendt insisteix en l'escàs ardiment dels dirigents jueus en la sort del seu poble, aquí convé assenyalar que aquestes tres etapes successives d'expulsió, concentració i mort cobreixen els capítols quart, cinquè i sisè del seu famós llibre *Eichmann en Jerusalem. Un estudio sobre la banalidad del mal* [Barcelona: Lumen, 2003 (4^a ed.)].

aparegut en francès l'any 1997 i que confirma una cosa òbvia: el segle XX serà, en la història universal, un segle de trista memòria⁸. Tot i que les desgràcies i horrors han sovintejat des que va esclatar la Primera Guerra Mundial (1914-1918), l'autor es centra en el tema de la *Shoah* que aborda des d'una perspectiva pedagògica. En aquest sentit, vol propiciar una consciència i preparar uns materials per tal que siguin treballats en l'educació secundària francesa. Per tal d'aconseguir els seus objectius, Forges –professor d'un Liceu– recorre a dues instàncies ben conegudes: la pel·lícula *Shoah* de Claude Lanzmann, d'una llargada que supera les nou hores, i l'obra literària de Primo Levi que va viure en carn pròpia l'infern d'Auschwitz⁹.

Un dels objectius de Jean-François Forges és utilitzar l'obra d'art com a mediació per tal d'ensenyar la realitat dels camps d'extermini i així poder mantenir viva la memòria amb la intenció que allò que va succeir en el passat no torni a esdevenir. De fet, només els artistes, el creadors d'històries com Claude Lanzmann i

8. FORGES, Jean-François. *Educar contra Auschwitz. Historia y memoria*. Pròleg de Ferran Gallego. Prefaci de Pierre Vidal-Naquet. Barcelona: Anthropos, 2006.

9. Es tracta del film de Claude Lanzmann *Shoah* que va ser estrenat l'any 1985 en el festival de Cannes amb una duració de nou hores i mitja. Per a molts és la pel·lícula per excel·lència sobre la destrucció sistemàtica del poble jueu, ja que el director francès va treballar en aquest film des de 1974 fins el 1985 i el material reunit és de 350 hores i el període de muntatge es va perllongar durant cinc anys i mig. Tot i que per alguns es tracta d'un documental, per altres constitueix cinema en estat pur, una obra clàssica i per això inclassificable, més encara quan es pensa que els actors són supervivents d'ambdós bàndols –dels perseguits, però també dels botxins– que es representen a si mateixos. A banda d'haver estat mostrada per la segona cadena de TVE els diumenges 21 i 28 de maig de 2006, aquest film es troba en edició DVD (Les Films Aleph), en francès i subtítols en castellà. Claude Lanzmann va participar en el curs “La imatge possible. L'art i la memòria dels camps”, organitzat per la Universitat i la Diputació de Girona el desembre de 2005. Entre nosaltres, Carles Torner ha estat un dels divulgadors d'aquest film tal com es reflecteix en el seu llibre *Shoah: una pedagogia de la memòria* (Barcelona: Proa, 2002).

Primo Levi poden abordar l'extraordinari projecte de recrear el món del *Lager* –el camp de concentració que, en paraules de Levi, “és una gran màquina per convertir-nos en animals”– i, en conseqüència, donar testimoni –no raó– de la *Shoah*. Lanzmann explica que ha fet seva la lliçó que un SS havia donat a Primo Levi a Auschwitz: *Hier ist kein Warum*, aquí no hi ha per què. Ara bé, tot i que no hagi raons, ni justificacions, a través de les imatges i de les paraules s'intenta apel·lar a un món de valors que s'ha fet fonèdis perquè s'ha atemptat, en darrera instància, contra el primer i gran valor: la dignitat humana, una dignitat que va ser arrabassada i anorreada per la més gran barbàrie que ha protagonitzat la humanitat. Efectivament, un dels aspectes més tètrics i perversos dels camps d'extermini del nazisme rau en què allà es va negar la dignitat humana a totes les persones que, per qualsevol motiu per intranscendent que fos, foren condemnades a morir injustificadament. Res salva, doncs, la barbàrie nacional-socialista –i per tant la participació d'altres règims polítics europeus com el francès i l'italià–, encara que la història sembla confirmar a voltes que l'irracionalisme i la violència encara romanen entre nosaltres.

Certament que la força de les imatges reals, obtingudes a partir de les manifestacions dels propis protagonistes, s'imposa per damunt de qualsevol reconstrucció més o menys fidedigna. Les poques imatges que van retenir els crims comesos, gravades per cineastes alemanys, posen de relleu la brutalitat sense parió del nazisme, fins el punt que Goebbels no es va equivocar en prohibir que es mostressin les pel·lícules realitzades en el gueto de Varsòvia. I si diem això dels fotogrames cinematogràfics, quelcom semblant podem comentar de les imatges fotogràfiques que –amb el seu dramatisme– han arribat fins a nosaltres. En aquest sentit, destaquem el rostre de Krystina Trzesniewka, una adolescent que va ser internada el 13 de desembre de 1942 i que va morir el 18 de març de 1943, les fotografies de cara i perfil de la qual són reproduïdes en el llibre. No hi ha dubte que els seus ulls atemorits ens interpel·len d'una manera angoixant i directa: ella encarna la innocència esclafada a Auschwitz, el patiment injustificat i el sofriment gratuït de tantes víctimes anònimes¹⁰.

10. El tema de les imatges de la *Shoah* va ser objecte d'un tractament

Des de la perspectiva de l'acció didàctica destaquen la pel·lícula *Shoah* de Claude Lanzmann i l'obra literària de Primo Levi, presentada a manera de memòria retrobada. A través de la pel·lícula hom s'adona que l'antisemitisme de Hitler segueix una retòrica clàssica fins l'estiu de 1941: designació, marcatge, guetització, expulsions, etc. Una de les virtuts del film de Lanzmann radica en què apropa la realitat del desastre, més enllà de les abstraccions genèriques. La càmera filmica no té sentiments: grava les paraules, els gestos, els petits detalls a través de la mirada humana. Ens trobem davant d'una topografia de l'extermini, d'un treball d'agrimensura de la catàstrofe que mostra fins a quin punt pot actuar el terror quan es canalitza d'una manera maquinal i sense la presència d'una espurna d'humanitat: la ruta d'Auschwitz fou construïda per l'odi, però pavimentada amb la indiferència.

No és aquest el moment de detallar la vida de Primo Levi (1919-1987), autor de la coneguda *Trilogia d'Auschwitz*, fill d'una família jueva assimilada i acomodada de classe mitja que participava, abans de l'esclat de la política antisemita de Mussolini, plenament de la vida econòmica, social i política d'Itàlia¹¹. Amb tot, convé fer algunes precisions sobre la seva trajectòria personal i sobre l'encaix de la comunitat jueva en la història d'Itàlia, un col·lectiu que confiava en els valors del *Risorgimento* que va promoure la unitat italiana l'any 1861 fins al punt que molts d'aquells jueus italians també van confiar en l'ascens del feixisme i van donar suport a Mussolini durant els primers compassos del seu règim. En darrera instància, aquells jueus instal·lats des de feia molts segles a terres italianes no tenien altra consciència que la de pertànyer a Itàlia, i

específic en el debat sobre la representació de l'holocaust que va tenir lloc a l'Ateneu Barcelonès durant els mesos de febrer-abril de 2006. Entre altres activitats es van exposar i debatre quatre fotografies sobre el crematori V d'Auschwitz realitzades pels membres del *Sonderkommando*, a l'agost de 1944. També es va projectar el film de Llorenç Soler, *Francisco Boix, un fotògraf en el inferno* (2002), i es van exposar i debatre els films *Shoah* (1985), de Claude Lanzmann i *Schindler's List* (1993) de Steven Spielberg.

11. LEVI, P., *Trilogia d'Auschwitz*. Pròleg de Philip Roth. Barcelona: Edicions 62, 2005 [La trilogia està constituïda per les següents obres: *Si això és un home*, *La treva* i *Els enfonsats i els salvats*].

van ser molt reticents a admetre que les disposicions antisemites que es van implantar a Alemanya també els afectarien¹².

Malgrat aquest sentiment de pertinença, la veritat és que les coses es van tòrcer i també a Itàlia es van aplicar les mesures antisemites en un moment en què Mussolini es volia congraciar amb Hitler, per bé que a començament de 1938 molts jueus –més de 10.000, una tercera part dels jueus italians adults– encara eren feixistes convençuts. Emperò, les campanyes de propaganda antisemita van preparar el terreny, i així el juliol de 1938 es va fer públic el manifest d’uns pretesos científics racials que anunciava el descobriment d’una raça italiana. Les disposicions antisemites es van posar en marxa a partir de l’estiu de 1938 d’una manera semblant com s’havia fet abans a l’Alemanya nacionalsocialista. Es prohibia que els jueus poguessin entrar a estudiar a la Universitat, encara que es va permetre que els que es trobessin en el segon any de carrera poguessin concloure els seus estudis. Això és el que va permetre que Primo Levi pogués acabar els seus estudis de Química l’any 1941 amb la qualificació *summa cum laude*, si bé en el seu títol es feia constar de manera expressa que era “membre de la raça jueva”. El 8 de setembre de 1943 el general Badoglio signava l’armistici amb els aliats i Hitler –després d’alliberar Mussolini de la presó on estava confinat– va envair el Nord d’Itàlia, bo i establint una república nazi-feixista amb seu a Salò, a prop del llac Garda. Mentrestant Primo Levi va ingressar a la Resistència i va ser empresonat per una delació a les darreries de

12. Aquí convé destacar la biografia de *Primo Levi*, escrita per Ian THOMSON (Barcelona: Belacqua, 2007), una altra novetat bibliogràfica certament remarcable i que dona peu a analitzar –entre altres aspectes– els seus anys de formació. Val la pena comentar que Primo Levi era un jove de poca corpulència i de salut feble, que es va imposar una pla d’enfortiment físic a través de la pràctica atlètica, el muntanyisme i l’esquí. En el seu cas, la *Bildung* (Formació) assoleix uns trets certament ben significatius en el sentit que combina el cultiu de les ciències (la química en especial), les humanitats (les llengües i el llatí, en particular) i l’educació corporal, en un tot integral. De ben segur, que sense aquesta formació –física, intel·lectual i moral– no hagués pogut superar la dura prova d’Auschwitz, en un context de situació límit en què va d’haver d’abordar tot tipus de calamitats.

1943. Seguidament va ser internat en el camp de Fossoli, a prop de Módena, al Nord d'Itàlia, des d'on va ser deportat el mes de febrer de 1944 a Auschwitz, “un nom sense significat, aleshores i per nosaltres, però havia de correspondre per força a un lloc d'aquesta terra”.

Forges insisteix en el desig que el major nombre possible de persones –i d'alumnes en particular– comprenguin l'originalitat i la importància de Primo Levi, la lectura de l'obra del qual esdevé una mena d'imperatiu moral. Levi escriu, amb un llenguatge directe i punyent, escrupolosament la veritat: “De les quaranta-cinc persones del meu vagó, només quatre vam tornar a veure les nostres cases; i va ser de molt el vagó més afortunat”. Gràcies a l'esperit científic el seu llenguatge és simple, nítid i racional per expressar amb paraules precises els més irracionals excessos que pot cometre el gènere humà. Amb tot, Levi –que a Auschwitz va ser marcat amb el número 174.517– no pot anomenar a totes i cadascuna de les víctimes d'aquell naufragi que significa el major crim contra la humanitat que mai s'ha vist i que va suposar la destrucció d'allò humà en l'home. No obstant això, el llibre constitueix per a Primo Levi el mateix que la càmara per Claude Lanzmann: una arma de lluita que atresora grans possibilitats pedagògiques.

A Auschwitz qui fa el que li manen –seguir les ordres, menjar la ració assignada, respectar la disciplina en el treball i en el camp– té la mort assegurada. Aquell que no sap transformar-se en *Organisator*, en *Kombinator*, en *Prominent*, no té possibilitats de reeixir. Els efectes de la degradació són devastadors i irreversibles perquè en el *Lager* –producte d'una concepció del món portada a les últimes conseqüències– es destrueix allò que hauria de ser el primer objectiu pedagògic: confiar en el món. Molts pedagogs –Philippe Meirieu és un d'ells– han dit que el primer acte pedagògic és la mirada que dóna confiança, la mirada que ajuda a créixer. Justament, si Levi va poder salvar la seva vida va ser –a banda del seu enginy i capteniment–¹³ per l'amistat, gràcies a la qual

13. A banda de la seva significació simbòlica, l'experiència límit d'Auschwitz també posseeix un interès des del punt de vista antropològic, en el sentit d'avaluar la resistència humana a la mort. Primo Levi va estimar que un prè que fos empleat en tasques de treballs en el complex

aconsegueix el triomf i la redempció. Es tracta d'Alberto Dalla Volta, un jove que parlava alemany i que esdevindrà el seu millor amic. “Era el meu inseparable: nosaltres érem *els dos italians*, i molts dels companys estrangers confonien els nostres noms”. Però desgraciadament Alberto va desaparèixer com milers d'internats més en la marxa d'evacuació del camp el gener de 1945, mentre que Levi –reclòs malalt a la infermeria– va poder sobreviure. Altrament, a la infermeria del *Lager* de Buna-Monowitz –que formava part del complex d'Auschwitz– s'havien quedat vuit-cents interns, per bé que prop de cinc-cents van morir de les seves malalties, de fred i de fam abans que arribessin els russos, i uns altres dos-cents, malgrat les ajudes, en els dies immediatament posteriors.

En qualsevol cas, Primo Levi fa amb la seva trilogia literària una denúncia sense precedents en la història de la literatura universal, una obra que avui és reconeguda també pel seu valor testimonial i literari. Així ens diu que els personatges de les seves pàgines no són homes perquè la seva humanitat està enterrada. De fet, aquesta manca d'humanitat afecta tothom: els SS malvats i estúpids, els *Kapos*, els polítics, els criminals, fins a arribar als *Häftlinge*, els interns en els camps, indiferenciats i esclaus. Levi representa la lluita contra la desraó. Sucumbir és el més senzill, el més intel·ligent és intentar dosificar les forces en un món com el del *Lager* en què pensar és inútil¹⁴. Tot i això, Levi –que no s'ha enfonsat a

d'Auschwitz podia durar, a costa de les seves reserves naturals, de dos a tres mesos. Sobre l'organització higienicosanitària del camp de concentració per a jueus de Monowitz (Auschwitz-Alta Silèsia), es pot veure l'informe elaborat per Primo Levi i Leonardo Debenedetti. Ambdós van formar part del grup d'homes seleccionats per treballar, no per anar a la cambra de gas (del seu grup 96 homes i 29 dones van ser tatuades, mentre que les 56 persones restants, directament assassinades) [LEVI, P. i DEBENEDETTI, L., *Informe sobre Auschwitz*. Estudi crític de Philippe Mesnard. Traducció de Francesc Miravittles. Castelló de la Plana: Ellago, 2005].

14. En relació als *Lager*, Primo Levi escriu a *La treva*: “Especialment en els darrers anys de guerra, els *Lager* constituïen un sistema vast, complex i profundament compenetrat amb la vida quotidiana del país; s'ha parlat amb raó d'*univers concentrationnaire*, però no era un univers tancat. Societats industrials grans i petites, propietats agrícoles, fàbriques d'armament, treien profit de la mà d'obra gairebé gratuïta que els camps

Auschwitz, sinó que ha tingut la sort de restar entre el petit nombre de salvats— mor, molt probablement d'un suïcidi en caure de l'escala de casa seva, el dissabte 11 d'abril de 1987. A manera d'afegitó, es pot anotar que *La Stampa* de Milà, en l'edició del 14 d'abril d'aquell any, deia que Primo Levi havia mort a Auschwitz quaranta anys després¹⁵.

Certament cal una proposta pedagògica que recuperi la memòria com a símbol de resistència, per tal de lluitar contra l'odi i la barbàrie. D'aquí que calgui educar contra Auschwitz i perquè això sigui factible res millor que incloure l'estudi de la *Shoah* en els programes escolars dels països europeus. Fem-hi, emperò, una observació: atès que la majoria de testimonis de la *Shoah* són masculins sembla oportú recomanar la incorporació d'aquells textos femenins que constitueixen una excepció, una situació que no ens ha de fer oblidar que les dones van patir més que els homes el seu pas pels camps. Vivien en condicions força pitjors i oferien una menor resistència física davant les feines més feixugues i humiliants que les que s'imposaven als homes¹⁶.

proporcionaven” (p. 358). Certament que a Auschwitz van convergir els interessos militars i de la indústria, fins al punt que Auschwitz III era propietat del colós de la indústria química alemany I. G. Farben que tenia 334 factories a l'Europa ocupada. Entre les firmes d'I. G. Farben que operaven a Auschwitz III es trobaven la BASF, Siemens, Bayer, AGFA, Hoechst, AEG i Pelikan, que subministrava la tinta pels tatuatges dels presoners.

15. Sobre aquesta qüestió, es pot veure: GAMBETTA, D., “Los últimos momentos de Primo Levi”, *Revista de Occidente*, núm. 277, juny 2004, p. 5-26 [Aquest autor considera que la mort de Levi no fou un suïcidi, sinó un accident derivat probablement de la medicació antidepressiva que prenia].

16. Per tant, la proposta de lectures que fa Forges es podria ampliar amb narracions de dones que també van viure l'experiència dramàtica de l'holocaust. A banda del conegut diari d'Anna Frank, destaquem *El fum de Birkenau*, de la italiana Liliana Millu (1914-2005), publicada l'any 1947 i que podem llegir en català (Barcelona: Quaderns Crema, 2005). Igualment es podria utilitzar el text de Mercè Núñez Targa (1911-1986), supervivent del camp d'extermini de Ravensbrück, a uns vuitanta quilòmetres al nord de Berlín, que va deixar el seu apassionant testimoni

Si Auschwitz ha estat una realitat irrefutable, això vol dir que si va succeir una vegada pot tornar a produir-se. L'amença és ben present, com recordava François Rastier en el moment de recollir el premi de la Fundació Auschwitz el 7 de desembre de 2005 en l'ajuntament de Brussel·les. Per tant, el deure de la memòria és també un deure pedagògic. Així, doncs, la nostra obligació com a educadors és lluitar contra aquesta possibilitat perquè Auschwitz –constituït per un conjunt de camps establerts en terra polonesa– representa el rostre més fosc de l'home, d'un home que va perdre la seva dignitat humana en aquell univers de violència i sense raó que no s'ha de tornar a repetir mai més: educar contra Auschwitz constitueix, doncs, una exigència ineludible per combatre el crim i la barbàrie i, per fer-ho, comptem amb les armes de la memòria.

a *El carretó dels gossos. Una catalana a Ravensbrück* (Barcelona: Edicions 62, 2005), amb què es pot saber quin va ser el grau de sadisme del terror nazi. Aquest llibre és un homenatge a les dones que van patir aquesta brutal repressió. Unes per ser jueves i unes altres pel seu compromís polític a favor de la llibertat, grup en què s'inclou l'autora.